

Urbanek, Bożena

"Czystość i brud : higiena ciała od średniowiecza do XX wieku", Georges Vigarello ; tł. B. Szwarcman-Czarnota, Warszawa 1996

Medycyna Nowożytna 4/1 - 2, 171-173

1997

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Georges Vigarello, Czystość i brud. Higiena ciała od średnio-wiecza do XX wieku, Tłum. B. Szwarzman-Czarnota, Wyd. W.A.B., Warszawa 1996, s. 281.

Publikacja francuskiego historyka Georgesego Vigarello, w polskim tłumaczeniu Belli Szwarzman-Czarnoty, ukazała się na naszym rynku księgarskim po blisko jedenastu latach od druku pierwszego wydania przez oficynę Seuil, w 1985 r., p.t. *Le propre et la sale. L'hygiène du corps depuis le Moyen Âge*.

Inicjatywę przetłumaczenia książki należy zawdzięczać w dużej mierze m.in. francuskiemu Ministerstwu Zagranicznemu, ambasadzie tego kraju i Instytutowi Kultury Francuskiej w Polsce. Francja jest bowiem miejscem, gdzie tematyka dziejów obyczajowości, mentalności społeczeństwa i jego poszczególnych warstw, grup – i to w tle różnorodnych uwarunkowań ideowych, kulturowo-twórczych – jest niezwykle chętnie podejmowana przez historyków¹. Tymczasem u nas, jak się wydaje, ciągle pokutują poglądy o niemożliwości zaistnienia obiektywnych badań w tym zakresie, zwłaszcza w aspekcie psycho-społecznych zachowań różnych zbiorowisk ludzkich². Niechęć ta przykrywana jest nawet często opinią o banalności tego rodzaju tematyki, jej małej przydatności w ocenie historyka kraju, narodu i jego twórczości intelektualnej.

Książka G. Vigarello świadczy o czymś innym. Dotyczy ona ewolucji poglądów o higienie osobistej, od późnego średniowiecza XIII w. po czasy XX-wieku; poświęcona jest właśnie tej pozornie mało ważnej tematyce.

Pisząc ją autor wykorzystał – co warto szczególnie podkreślić – niezwykle bogatą i różnorodną gatunkowo bazę źródłową, aczkolwiek daje się zauważyć pewna jednostronność w samym doborze źródeł i literatury przedmiotu, wynikająca z ich przeważnie romańskiego rodowodu. Przy czym czasowe pochodzenie źródeł – poza odwołaniem się do Dziesięciu ksiąg o architekturze Witruwiusza i żywotów sławnych mężów Plutarcha – zresztą także we francuskim tłumaczeniu – sięga XIII stulecia.

Francuską literaturę naukowo-medyczną tworzą w dość znacznej liczbie XVII i XVIII-wieczne rękopisy, traktaty wydane drukiem, rozprawy lekarzy teoretyków i licznych praktyków medycyny wewnętrznej i zewnętrznej. Jedną z najstarszych, cytowanych przez G. Vigarello, prac jest *La Grande Chirurgie* autorstwa

¹ R. Bouisson'a, M.D. Grmek'a, J. Delumeau'a, J. Fouguet'a, M. Foucault'a, D. Roche'a.

² Wyjątek mogą stanowić prace: B. Geremka, Z. Kuchowicza.

G. de Chauliac'a, opublikowana w Lyonie w 1592 r. Wykorzystane źródła z II połowy XVIII i XIX w. stanowią już głównie publikacje higienistów, m.in. takich autorów, jak J. Briand, P.J. Buchez, L. Fleury, C. Labouverie, C. Londe, J. Pissis, U. Trélat, E. Tourtelle i wielu innych. W grupie tej znajdują się także raporty, memoriały z zakresu higieny publicznej, w tym i epidemiologii, zamieszczane również w ówczesnym specjalistycznym XVIII i XIX-wiecznym czasopiśmiennictwie, np. w „Annales d'Hygiène Publiques”, „Revue d'Hygiène”, „Revue des Sociétés Savantes” ale i także „La Revue de l'Architecture”, cy „Memoire de l'Academie des Sciences”. Literaturę naukowo-medyczną uzupełniają popularne dykcjonarze, poradniki, w tym i autorstwa S.A. Tissota oraz wiadomości czerpane z XVIII-wiecznych encyklopedii. Podbudowę teoretyczną poszerzają dzieła wybitnych myślicieli, filozofów tych epok: Erazma z Rotterdamu, F. Bacon'a, J. Locke'a, L. de Saint-Simon'a, J.J. Rousseau, D. Diderot'a.

Szeroko wykorzystywane zostały przez G. Vigarello archiwalia dotyczące szpitalnictwa, jak np. statuty, regulaminy (z XIII w.), inwentarze i spisy zakupów sprzętu oraz środków higieny (najstarsze z połowy XIV w.), akta sądowe (testamenty), prefektury policji, raporty wojskowe, wskazówki dla służby dworskiej itp.

Kolorytu książce G. Vigarello nadają treści zaczerpnięte z pamiętników, epistolografii oraz fabuły epickiej, rzadko przez historyków czerpane z literatury pięknej, m.in. z twórczości: G. Boccaccio, E. Zoli, H. Balzaca, W. Hugo, A.R. Le Sage i innych. W opisie zwłaszcza dotyczącym czasów XVI i XVII w. autor posługuje się chętnie ikonografią, w tym rycinami, malarstwem i rzeźbą. Wielka szkoda, iż dzieła te nie zostały zamieszczone w polskim tłumaczeniu książki.

Swoisty, wręcz mozaikowy dobór źródeł pozwolił autorowi zrekonstruować zmieniające się poglądy na czystość ciała najbliższego otoczenia. Zdefiniować ewoluujące w czasie samo pojęcie higieny i akumulowanej w nim treści, określając przy tym wielkość i zakres na nie wpływów naukowych, ale i światopoglądowych, społecznych, będących odzwierciedleniem nieustannie toczącego się procesu cywilizacji i technizacji świata.

Autor próbuje jednocześnie obalić utartą hierarchię odniesień, w tym m.in. twierdzenie, iż tylko lekarze – higieniści, dyktowali kryteria czystości, wskazując i udowadniając zarazem na wzrastającą presję kultury tzw. życia codziennego, na intymną sferę człowieka. Wskazuje drogę przeobrażeń ludzkiej wrażliwości, ludzkiej reakcji na oddziaływanie środowiska fizycznego: wody, środków toaletowych i upiększających, innych utensyliów higieny

oraz odzieży. Całość publikacji autor podzielił na cztery części. W pierwszej – dotyczącej czasów późnego średniowiecza – dokonał opisu roli wody; dzieląc ją na tzw. „odświętną” i wodę budzącą niepokój z powodu uznawanych ówczesznie jej właściwości: fizycznego wnikania i psychicznego dręczenia ciała. W drugiej – ukazał drogę przejścia higienicznych zachowań w czasach od XVI do XVII wieku, kiedy to czystość ciała uzyskiwano dzięki bieliźnie, która „myje” a jej biel wyróżniała w społeczności dworskiej tych, którzy ją nosili. W części trzeciej – autor zaprezentował przeobrażenie XVIII-wiecznych poglądów, formułując tytuł: „od wody wnikającej w ciało do wody, która je wzmacnia”. W ostatniej części – pod nazwą „woda, która ochrania” uwzględnił ważne wskazanie rodzącej się mikrobiologii, odkrycie funkcji skóry zabezpieczającej organizm przed zakażeniem; ponadto uświadomiła konieczność stosowania profilaktyki, wychowania zdrowotnego.

Dodać trzeba, iż autor na ogół dość trafnie posługuje się obowiązującymi i zmieniającymi w ciągu siedmiu stuleci koncepcjami i teoriami medycznymi: teorią humoralną, jatrofizyczną, jatrochemiczną, teorią dotleniania organizmu i towarzyszącymi im odkryciami w medycynie. Pewną wadą jest pomijanie, być może z winy tłumacza, wpływu teorii solidarnej przy wyjaśnianiu chociażby procesu tzw. przenikania płynów, wody w głąb organizmu (cz. 1 i cz. 2). Mankamentem jest również brak wyraźnego ustosunkowania się do cytowanego przez autora stwierdzenia Erazma z Rotterdamu z 1526 r., iż „...nowa dżuma nauczyła nas obchodzić się bez nich” (kąpieli, łaźni – przyp. BU) i nie nazwania jej właściwym imieniem – chorobą weneryczną (s. 32–33). Istnieją sporadyczne próby wprowadzania współczesnej terminologii do opisu rzeczywistości np. w XVIII stuleciu – nazwy „gabinety fizykoterapii”. Autor z całą mocą zwalcza funkcjonujące nienaukowe stereotypy i epitety w rodzaju „ciemnota i zacofanie” (por. s. 51–52).

Praca *Czystość i brud* G. Vigarello zarówno pod względem konstrukcji, jak i sposobu interpretacji, jest logiczna i przejrzysta. Jej język jest prosty, a zarazem dający poznać pióro erudyty, co w translacji polskiej świadczy niewątpliwie także o wysiłku tłumacza. Zaopatrzona jest w przypisy, wydana starannie, oprawiona w sztywną okładkę.

Bożena Urbanek
(Warszawa)